

ДО ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ ІДЕЇ ГРОМАДЯНСЬКОГО ВИХОВАННЯ В УКРАЇНІ

To the problem of development of the idea of civic education in Ukraine

У статті здійснено аналіз основних етапів розвитку ідеї громадянського виховання в Україні. Громадянська свідомість українців формувалася двома шляхами: через традиційний етнокультурний компонент (церковні братства, громади, студентські товариства) та шляхом національної освіти і виховання.

Вагому роль у процесі формування громадянської свідомості української молоді відігравали громади – організації української інтелігенції др. пол. XIX – поч. XX ст., які вели легальну культурно-освітню і законом дозволену громадську діяльність. Громадянськість українців як моральний імператив мала політичний характер, відстоюючи позиції незалежної й самостійної української держави.

Становлення ідеї громадянського виховання у суспільно-педагогічній думці України спостерігається у другій половині XIX ст. Важливим етапом у розвитку громадянського виховання в Україні було становлення університетів.

Першими у вітчизняній педагогіці проблеми громадянського виховання торкнулися В. Водовозов, О. Духнович, М. Корф, М. Пирогов, В. Стоюнін, К. Ушинський. Видатні педагоги стверджували ідеали гуманізму, національні цінності, виховували почуття гідності й безкорисливого служіння народу.

Значна роль у розвитку ідеї громадянського виховання належить подвижництву кращих представників гуманістичного напрямку української педагогіки XX століття. В. Сухомлинський у своїй педагогічній теорії та практиці вперше висвітлив гуманістичні засади громадянського виховання.

Історичний досвід підтвердив неперервність процесу громадянського виховання, його значущість й потужний вплив на сучасне формування громадянськості молоді України.

На сьогодні громадянське виховання розглядається як педагогічний процес формування громадянськості, у якому робиться акцент на ціннісній складовій, котра не просто повинна існувати в свідомості особистості, а визначає її морально-етичний поведінковий вектор. Для сучасної України громадянськість особистості відіграє особливо важливу роль, оскільки вона покликана сприяти формуванню соборності держави.

Ключові слова: *ідея громадянського виховання, історичний розвиток, громадянська свідомість, громадянськість, Україна.*

В статті проаналізовані основні етапи розвитку ідеї громадянського виховання в Україні. Громадянське свідомість українців формувалась двома шляхами: за допомогою традиційного етнокультурного компонента (церковні братства, громади, студентські товариства), а також шляхом національного виховання і виховання.

Важливу роль в процесі формування громадянського свідомості української молоді мали громади – організації української інтелігенції в 2-й пол. XIX – поч. XX ст., які вели легальну культурно-просвітницьку, дозволена законом, діяльність. Громадянськість українців як моральний імператив мала політичний характер, отстаивая позиції незалежного і самостійного українського держави.

Виховання ідеї громадянського виховання в громадсько-педагогічній думці України спостерігається во 2-й половині XIX ст. Важливим етапом в розвитку громадянського виховання в Україні було виховання університетів.

Первыми в отечественной педагогике проблему гражданского воспитания подняли В. Водовозов, А. Духнович, Н. Корф, Н. Пирогов, В. Стоюнин, К. Ушинский. Известные педагоги утверждали идеалы гуманизма, национальные ценности, воспитывали чувства достоинства и бескорыстного служения народу.

Большую роль в развитии идеи гражданского воспитания сыграла подвижническая деятельность лучших представителей гуманистического направления украинской педагогики XX столетия. В. Сухомлинский в своей педагогической теории и практике впервые осветил гуманистические основы гражданского воспитания.

Исторический опыт подтвердил непрерывность процесса гражданского воспитания, его значимость и мощное влияние на современное формирование гражданской ответственности молодежи Украины. На сегодня гражданское воспитание рассматривается как педагогический процесс формирования гражданской ответственности, в котором делается акцент на ценностной составляющей и который должен не просто существовать в сознании личности, а и определяют ее морально-этический поведенческий вектор. Для современной Украины гражданственность личности играет особенно важную роль, так как она призвана способствовать формированию соборности государства.

Ключевые слова: *идея гражданского воспитания, историческое развитие, гражданское сознание, гражданственность, Украина.*

The article presents the analysis of basic stages of development of the idea of civil education in Ukraine. Civil consciousness of the Ukrainians has been forming in two ways: through traditional ethnic and cultural component (church brotherhoods, communities, students' societies) and through the way of national education and upbringing.

A considerable role in the process of formation of civil consciousness of the Ukrainian youth were played by communities – organisations of Ukrainian

intelligentsia of the second half of XIX – beginning of XX century. They conducted legal cultural, educational activity which was allowed by the law. The Ukrainian citizenship as a moral imperative had political character and asserted the positions of an independent and separate Ukrainian state.

The formation of the idea of civil education in the social and pedagogical thought of Ukraine can be seen in the second part of XIX century. An important stage in development of civil education in Ukraine was the creation of universities.

First famous people who cultivated the ideas of civil education were V. Vodovozov, O. Dukhnovych, M. Korf, M. Pyrohov, V. Stoyunin, K. Ushinskyy. They underlined the importance of ideals of humanism, national values, dignity and unselfish service for people.

An important role in the development of the idea of civil education was played by activity of best representatives of humanistic trend of the Ukrainian pedagogy of the XX century. V. Sukhomlynskyy in his pedagogical theory and practice explained humanistic foundations of civil education. Historical experience proved the continuity of the process of civil education, its importance and considerable influence on modern formation of the Ukrainian youth citizenship.

Today civil education is considered as a pedagogical process of the formation of citizenship which has an accent on value constituent that should not only exist in a person's consciousness but define his\her moral and ethic behavioural vector. Citizenship of a personality plays a particularly important role for modern Ukraine as it ought to encourage the formation of catholicity of the state.

Key words: *the idea of civic education, historical development, civic consciousness, citizenship, Ukraine.*

Постановка проблеми. За умов творення в Україні правової держави й демократичного суспільства громадянське виховання набуває особливої ваги.

Зростання соціальної мобільності та ролі особистості потребують нових підходів до встановлення пріоритетів у вихованні та навчанні. Підготовка фахівця зі сформованими громадянськими якостями та цінностями залишається на сьогодні одним із ключових завдань вищої школи.

Громадянське виховання – провідна характеристика особистості, що має певний, історично наповнений зміст. На кожному етапі суспільного розвитку висуваються нові вимоги до сутності громадянського виховання, змінюється і зміст даного поняття.

З метою глибшого розуміння позицій сучасних науковців щодо громадянського виховання доцільно, на наш погляд, провести ретроспективний аналіз становлення й розвитку ідеї громадянського виховання в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемі вивчення історії, становлення і розвитку громадянського виховання присвячено наукові праці Т. Завгородньої, П. Ігнатенка, Н. Косаревої, Л. Крицької, І. Кучинської, В. Поплужного, В. Постового, М. Рагозіна, М. Стельмаховича, Б. Ступарика, О. Сухомлинської та інших. Цінним у даному контексті є історичний екскурс, здійснений Іриною Кучинською: «Проблема розвитку ідей громадянського виховання в Україні знайшла певне відображення у науковому доробку ряду вчених: К. Ушинського (автор педагогічної системи, в основу якої покладено принцип народності); М. Костомарова (поборник самостійності української нації й окремішності українського історичного процесу); М. Драгоманова (прихильник європеїзації української освітньої справи); М. Грушевського, В. Винниченка, С. Русової, І. Огієнка, С. Сірополка (утверджувачі громадянських ідеалів у контексті прагнень державної незалежності); С. Ананьїна (дослідник різних педагогічних течій щодо громадянського виховання); О. Залужного (творець наукових основ розвитку колективу в процесі виховання громадянськості); В. Сухомлинського (ініціатор вивчення проблеми громадянського виховання з позиції гуманізму)» [Кучинська, 2012: с. 1].

Як засвідчують зазначені вище наукові студії, зміст і мета громадянського виховання протягом соціально-історичного розвитку суспільства змінювався залежно від політичних, економічних і соціальних умов і, відповідно, від домінуючих поглядів, принципів та ідей певного періоду.

Мета написання статті: дослідити основні етапи розвитку ідеї громадянського виховання в Україні; схарактеризувати особливості розуміння сутності громадянського виховання в різні історичні періоди; простежити вплив ідеї громадянського виховання на сучасне формування у молоді громадянських якостей і цінностей.

Виклад основного матеріалу. Громадянська свідомість, а отже, й ідея громадянського виховання в Україні формувалася двома шляхами: через традиційний етнокультурний компонент (церковні братства, громади, студентські товариства) та шляхом національної освіти і виховання.

Громадянськість як домінуюча психіка українців бере початок ще з часів Київської Русі – періоду, коли ідеї патріотизму, морального удосконалення особистості розвивалися в рамках християнського гуманізму і були провідними у процесі виховання.

На формування ідеї громадянського виховання в Україні вплинули історичні події XVI століття, зокрема, його друга половина, коли на основі Люблінської унії 1569 р. Литва і Україна були приєднані до Польщі з метою розбити Україну як націю. За історичними розвідками М. Грушевського [Грушевський, 1913: с.169], після прийняття Люблінської унії українські патріоти, щоб зберегти свою національну самобутність створюють братства, які об'єднували міщан, торговців, ремісників задля підтримки православної віри, духовності та національної ідентичності. Братства були виявом могутнього демократичного руху, спрямованого на боротьбу проти національного гноблення, а сама система виховання в їх інституціях використовувалася в боротьбі за права українського народу.

Кращі риси громадянськості було втілено у козацькій педагогіці, яка формувала патріотизм, духовність, вірність героїко-патріотичним традиціям

козацької державності. Головним завданням була підготовка фізично загартованих, мужніх воїнів, захисників рідного краю від чужоземного поневолення. За свідченням науковців, у братських і козацьких школах виховувалися гуманісти-патріоти, які прагнули відродити державу, створювали воістину демократично-гуманістичну Конституцію, підносили на світовий рівень народно-академічну педагогіку й культуру.

Як стверджують П. Ігнатенко і Л. Крицька, хоча сам термін «громадянськість» поширився лише за часів Французької революції, під час якої, до речі, і з'явилося офіційне звертання «громадянин», громадянськість українців XV – XVIII століть як моральний імператив мала політичний характер, відстоюючи позиції незалежності і самостійності української державності [Ігнатенко, Крицька, 1997: с. 2–8]. Грунтовні дослідження А. Алексюка, О. Киричука, А. Кузьмінського, І. Кучинської, О. Сухомлинської, О. Радул та інших науковців засвідчують, що важливим етапом у розвитку громадянського виховання в Україні XIX століття було становлення університетів. Як слушно зазначає О. Радул, на початку XIX століття світ побачив дві нові моделі університету, які відкрили шлях фундаментальній реформі традиційної університетської освіти. За французькою моделлю університет представлявся як утилітаристсько спланований навчальний заклад, призначений для цілей державного і соціального використання. Німецька (Гумбольдтівська) модель університету, на відміну від французької, прагнула до всебічного компромісу: академічна свобода й одночасно відповідальність перед потребами держави й суспільства [Радул, 2011: с. 148–149].

Оцінюючи освітню діяльність вітчизняних навчальних закладів того періоду в контексті проблеми становлення громадянської свідомості особистості, маємо підстави зауважити, що українські вчені роль вищої школи визначали мірою громадянської активності національної еліти, яка зростала залежно від рівня освіченості молодого людини.

Вагому роль у процесі формування громадянської свідомості української молоді відігравали громади – організації української інтелігенції др. пол. XIX

– поч. ХХ ст., які вели легальну культурно-освітню і законом дозволена громадську діяльність. Відкриття недільних шкіл, наукова та видавнича робота – значно піднесла в той час розвиток української національної свідомості.

Реформи 60 – 70-их років ХІХ ст. сприяли новому осмисленню громадянськості. Першими у вітчизняній педагогіці цієї проблеми торкнулися В. Водовозов, О. Духнович, М. Корф, М. Пирогов, В. Стоюнін, К. Ушинський. Ці видатні педагоги, указуючи на велику місію вчителя – стверджували ідеали гуманізму, національні цінності, виховувати почуття гідності й безкорисливого служіння народу, проповідували таким чином те, що у сучасному трактуванні ми називаємо громадянським вихованням.

Окреме місце у становленні ідей громадянського виховання учнівської молоді у другій половині ХІХ століття посідає праця К. Ушинського «Про народність у громадському вихованні» (1857), в якій педагог піддає глибокому аналізу загальні історичні основи європейського виховання; «характеристичні» риси німецького громадського виховання; громадське виховання в Англії, Франції, «Північно-Американських Штатах»; народний ідеал виховання; вплив життя й виховання на характер, наголошуючи, що там, де немає громадської думки про виховання, немає й громадського виховання. Тобто, громадське виховання, яке є складовою народності у вихованні, має бути створене самим народом [Кучинська, 2012: с. 14].

Варто відмітити активну громадську діяльність тогочасного студентства. Діяльність «Братства тарасівців» дала новий поштовх до розгортання студентського громадського руху. У 1895 р. національно свідомі українські студенти Київського університету створили «Українську Студентську Громаду», у 1897 р. виникла Харківська студентська громада, до громад могли вступати всі, хто відчував себе українцем і хотів би стати корисним для свого народу. Перший український студентський з'їзд (1898 р.) об'єднав студентів Харкова, Києва, Львова, Відня. Члени Громад були ініціаторами студентських зборів, демонстрацій і страйків [Сірополко, 2001: с. 267].

Проаналізувавши праці сучасних учених у галузі історії та теорії педагогіки, варто зазначити, що пріоритетними складовими освіти і виховання на початку ХХ-го століття стали морально-етичні ідеали, народність, українська (рідна) мова, патріотизм, знання про історію свого народу, повага до праці, спостерігається підйом національної свідомості.

У радянський період поняття «громадянське виховання» взагалі не функціонувало. Педагогічний словник (1960 р. Москва) тлумачить громадянське виховання як реакційний напрям в буржуазній педагогіці, що ставить за мету підготовку покірних слуг капіталізму [Енциклопедія освіти..., 2008: с. 149].

Соціалістична система породжувала конформістів, відсторонених від управління справами держави. На зміну виховання підданого монархічної держави приходять виховання активного будівника комунізму. У вихованні молоді домінує класовий підхід. Освітні заклади керуються авторитарно-дисциплінарними принципами діяльності. А. Макаренко визначав ідею виховання громадянина суто як політичну мету, акцентуючи на тому, що виховання людини завжди відповідає замовленню суспільства.

Вперше гуманістичні засади громадянського виховання висвітлив у 70 - их роках В. Сухомлинський, який у своїй педагогічній теорії та практиці ґрунтовно розкриває поняття «громадянське виховання» та шляхи його формування. Видатний педагог виокремив організацію емоційно насиченого діяльного життя шкільного колективу як найважливішу умову формування громадянсько активної особистості [Сухомлинський, 1977: с. 305–306].

На сьогодні необхідність переходу до принципово нової системи виховних відносин обґрунтовується в роботах І. Беґа, М. Боришевського, О. Вишневського, Ю. Завалевського, І. Зязюна, О. Киричука, П. Кононенка, В. Кременя, О. Сухомлинської та багатьох інших науковців. Так, творчим колективом Інституту інноваційних технологій і змісту освіти МОНмолодьспорту України у 2012 році розроблено Проект Концепції громадянської освіти та виховання в Україні, в якому зазначається, що

актуальність громадянської освіти та виховання в Україні зумовлюється водночас процесом становлення нації. Для поліетнічної України громадянська культура особистості відіграє особливо важливу роль ще й тому, що вона покликана сприяти формуванню соборності держави, що є серцевиною української національної ідеї. Саме на базі демократичних цінностей, що мають лежати в основі громадянської культури, можливе об'єднання різних етносів і регіонів України задля розбудови і вдосконалення незалежної, демократичної, правової, соціальної держави й громадянського суспільства [Проект Концепції..., 2012: с. 2].

Висновки. Отже, кожна історична епоха визначала свої акценти щодо розуміння сутності громадянського виховання. Громадянська свідомість українців утверджувалася і розвивалася під впливом діяльності церковних братств, культурно-просвітницьких організацій, громад, студентських товариств, а також завдяки подвижництву кращих представників гуманістичного напрямку української педагогіки ХХ ст.

Історичний досвід підтвердив неперервність процесу громадянського виховання, його значущість й потужний вплив на сучасне формування громадянськості молоді України.

Усе вищезазначене дозволяє стверджувати, що саме громадянська освіта і громадянське виховання покликані сформувати свідомого громадянина, патріота, людину з притаманними їй особистісними якостями й рисами характеру, світоглядом, способом мислення, почуттями й учинками, спрямованими на саморозвиток та розвиток демократичного громадянського суспільства в Україні.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Грушевський, 1913 – Грушевський М. Ілюстрована історія України, репринтне відтворення видання 1913 року / М. Грушевський. – Київ – Львів. – С. 169.

2. Енциклопедія освіти АПН України / голов. ред. В. Г. Кремень – К. : Юрінком Інтер, 2008. – 1040 с.

3. Ігнатенко, Крицька, 1997 – Ігнатенко П. Громадянське виховання: історичний аспект / П. Ігнатенко, Л. Крицька // Шлях освіти. – 1997. – №1. – С. 2–8.

4. Концепція громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності // Шлях освіти. – 2000. – №3. – С. 7 – 21.

5. Кучинська, 2012 – Кучинська І. О. Розвиток ідей громадянського виховання у вітчизняній суспільно-педагогічній думці (друга половина ХІХ – 30-ті рр. ХХ століття) : автореф. дис... доктора. пед. наук 13.00.07. – К., 2012. – 36 с.

6. Проект Концепції громадянської освіти та виховання в Україні [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://www.mon.gov.ua/img/zstored/files/dok30112012>.

7. Радул, 2011 – Радул О. С. Історія вищої школи Європи (Vст – середина ХХ ст.) : [Монографія]. / О. С Радул. – К : Імекс ЛТД, 2011. – 536 с.

8. Сірополко, 2001 – Сірополко Степан. Історія освіти в Україні. / С. Сірополко. – Київ : Наук. Думка, 2001. 912 с.

9. Сухомлинський, 1977 – Сухомлинський В. О. Народження громадянина / В. О Сухомлинський // Вибрані тв: у 5 т. – К. : Рад. шк., 1977. – Т. 3. – С. 283–582.

REFERENCES

1. Hrushevskiy, 1913 – Hrushevskiy M. Iliustrovana istoriia Ukrainy, reprintsne vidtvorennia vydannia 1913 roku / M. Hrushevskiy. – Kyiv – Lviv. – S. 169.

2. Entsyklopediia osvity APN Ukrainy / holov. red. V. H. Kremen – K. : Yurinkom Inter, 2008. – 1040 s.

3. Ihnatenko, Krytska, 1997 – Ihnatenko P. Hromadianske vykhovannia: istorychnyi aspekt / P. Ihnatenko, L. Krytska // Shliakh osvity. – 1997. – №1. – S. 2–8.

4. Kontsepsiia hromadianskoho vykhovannia osobystosti v umovakh rozvytku ukrainskoi derzhavnosti // Shliakh osvity. – 2000. – №3. – S. 7 – 21.

5. Kuchynska, 2012 – Kuchynska I. O. Rozvytok idei hromadianskoho vykhovannia u vitchyzniani suspilno-pedahohichnii dumtsi (druha polovyna KhIKh – 30-ti rr. KhKh stolittia) : avtoref. dys... doktora. ped. nauk 13.00.07. – K., 2012. – 36 s.

6. Proekt Kontsepsii hromadianskoi osvity ta vykhovannia v Ukraini [Elektronnyi resurs] Rezhym dostupu: <http://www.mon.gov.ua/img/zstored/files/dok30112012>.

7. Radul, 2011 – Radul O. S. Istoriia vyshchoi shkoly Yevropy (Vst – seredyna XX st.) : [Monohrafiia]. / O. S Radul. – K : Imeks LTD, 2011. – 536 s.

8. Siropolko, 2001 – Siropolko Stepan. Istoriia osvity v Ukraini. / S. Siropolko. – Kyiv : Nauk. Dumka, 2001. 912 s.

9. Sukhomlynskyi, 1977 – Sukhomlynskyi V. O. Narodzhennia hromadianyna / V. O Sukhomlynskyi // Vybrani tv: u 5 t. – K. : Rad. shk., 1977. – T. 3. – S. 283–582.

Відомості про автора: Барабаш Вікторія Анатоліївна – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри суспільних наук та документознавства Кіровоградського національного технічного університету.

Information about the author: Barabash Victoria Anatoliivna – PhD in Pedagogy, Dozent of Department of Social Sciences, Documentation and Information of Kirovohrad National Technical University.